

*Дульський О. Л.,
доктор філософії в галузі права,
Заслужений юрист України,
докторант докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ*

ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. Наукову статтю присвячено генезі наукових досліджень проблем збирання доказів сторонами кримінального провадження. Актуальність обраної теми є безспірною, адже об'єктивність дослідження будь-якого об'єкта підкріплюється його історією виникнення, становлення та розвитку. У дослідженні показано зародження інституту збирання доказів ще до часів нашої ери, водночас в той час його розуміння було доволі простим, щоб вважати його повноцінним, що відповідає сучасному. З плином часу, із виникненням нових держав цей інститут розширюється, набуває нових форм та властивостей. Після визнання України незалежною цей інститут стрімко розвивається та удосконалюється.

Метою статті є проведення комплексного дослідження історичного аспекту інституту збирання доказів (історичних витоків та ключових віх розвитку) сторонами кримінального провадження крізь призму наук кримінального процесу та криміналістики.

В ході дослідження було проаналізовано як наукові праці з означеної тематики, так і чимало пам'яток права, залежно від періоду виникнення та розвитку інституту збирання доказів.

За результатами дослідження було встановлено такі періоди зародження та розвитку обраного об'єкта дослідження: I. Донауковий: 1) виникнення окремих знань зі збору речей, документів та отримання показань, що слугували доказами вчинення протиправних дій в окремих країнах світу (часи до н.е. – кін. XIII ст.), 2) становлення інституту збирання доказів на територіях України, що знаходились під протекторатом інших держав та державно-політичних утворень (поч. XIV до серед. XIX ст.); II. Післянауковий: 1) становлення інституту збирання доказів, що наближений до сучасної класичної форми (кін. XIX ст. – кін. 1922 р.), 2) становлення та розвиток інституту збирання доказів за радянської доби (кін. 1922 р. – кін. 1960 р.), 3) розвиток інституту збирання доказів за нового часу радянської доби (кін. 1960 р. – кін. 1991 р.), 4) розвиток інституту збирання доказів та його увідповіднення новому законодавству за часів незалежної України (кін. 1991 р. – поч. 2012 р.), 5) удосконалення інституту збирання доказів відповідно до міжнародних та європейських стандартів (поч. 2012 р. – по т.ч.).

Ключові слова: допит, слідчі дії, історія, злочин, пам'ятка права.

Постановка проблеми. Дослідження будь-якого об'єкта зумовлює визначення його генези, адже цей процес може пока-

зати його походження, виникнення та становлення. Він дозволяє вченим висвітлити проблеми, які наразі у ньому чи з ним існують та як їх вирішити, а також надати слушні рекомендації щодо його розвитку, так би мовити, «рухати науку» вперед.

Збирання доказів є чи не одним із ключових процесів у кримінальному провадженні, адже наявність доказів дозволяє розкрити кримінальне правопорушення, а дотримання тих способів їх збирання, що закріплені у Кримінальному процесуальному кодексі України від 13 квітня 2012 року (КПК України 2012 року) та правильне їх застосування, враховуючи криміналістичні рекомендації, дозволяє виконати завдання кримінального провадження, що визначені у ст. 2 цього Кодексу.

У контексті нашого дослідження, висвітлення генези наукових досліджень проблем збирання доказів сторонами кримінального провадження допоможе визначити періодизацію розвитку цього інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в межах означеної тематики проводили такі вчені як: В. В. Гвоздюк, В. Т. Маляренко, Ю. М. Мирошніченко, І. Ю. Саліхова, В. А. Сас, Ю. М. Чорноус, В. В. Юсупов та інші. Однак, системного дослідження, що враховує вимоги сьогодення, виокремлює періодизацію розвитку даного інституту, донині не проведено.

Мета статті. Провести комплексне дослідження історичного аспекту інституту збирання доказів (історичних витоків та ключових віх розвитку) сторонами кримінального провадження крізь призму наук кримінального процесу та криміналістики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес збирання доказів сторонами кримінального провадження досліджується крізь призму як науки кримінального процесу, так і криміналістики.

Кримінальний процес (як наука) є галуззю правової науки, предметом дослідження якої є кримінально-процесуальне право, практика його застосування, а метою – вироблення рекомендацій щодо удосконалення законодавства та практики діяльності суб'єктів кримінального процесу [1]. Наука кримінального процесу вивчає: систему норм кримінального процесуального права, їх внутрішній логічний зміст, структуру та ефективність застосування; розвиток і основні риси кримінального провадження; проблеми теорії доказів; суть, завдання і засади кримінального провадження тощо [2, с. 9].

Своєю чергою, криміналістика є наукою, яка охоплює систему знань про закономірності утворення (формування,

виникнення), виявлення (встановлення), фіксації, вилучення, дослідження, оцінки та використання інформації, придатної для перевірки чи встановлення будь-яких фактів, подій, явищ, а також про розробку на основі пізнаних закономірностей прийомів, способів, методів, методик, технологій, інструментів, матеріалів, приладів та їх комплексів і інших засобів оптимізації роботи з такою інформацією [3, с. 32]. Як слушно зазначає Ю. М. Черноус, криміналістика покликана відповідати на запитання «хто?», «що?», «де?», «для чого?», «коли?», «яким чином?» [4, с. 188].

Тобто, якщо наука кримінального процесу, зокрема, слухить законодавчим підґрунтям у виборі та удосконаленні способів збирання доказів, що визначені у КПК України 2012 року (слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, отримання висновків експертів тощо), то криміналістика вивчає, зокрема, тактику їх збирання, а також криміналістичну методичку, яка включає в себе як наукові положення, так і практичні рекомендації зі збирання доказів під час розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень.

Тому об'єктивність результатів нашого дослідження буде підкріплюватись розглядом періодів виникнення та формування наук кримінального процесу та криміналістики, аналізом законодавчого закріплення засобів збирання доказів у різні часи.

Враховуючи те, що Україна тривалий час була у складі територіальних і державно-політичних утвореннях інших держав, не завжди по своїй волі, значна кількість її інститутів, включаючи законодавство та практику протидії злочинності були подібними інститутам таких держав того часу як: Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Румунії, Росії, Радянського Союзу тощо [5, с. 244–245].

Висвітлення зародження інституту збирання доказів зумовлений певними складнощами. Ними є як давність самого періоду виникнення, так і незначна кількість письмових джерел, яка збереглась до нашого часу.

Перші згадки про збирання доказів у формі використання документів як доказів вчинення кримінальних правопорушень прослідковуються у законах вавилонського царя Хаммурапі (1752–1750 роки до н.е.) [6, с. 16]. Окрім цього, збирання речових доказів у певних випадках передбачали і закони Ману Стародавньої Індії (II ст. до н.е. – I ст. н.е.). Проте, основними джерелами доказів були показання свідків та визнання обвинуваченим своєї вини. А у законах XII таблиць Стародавнього Риму (II ст. до н.е. – I ст. н.е.) було закріплено проведення обшуку, як способу збирання доказів [7, с. 6]. Швидкий розвиток Римської держави сприяв розширенню переліку слідчих дій, як способів встановлення вини особи, таких як: а) допит свідків, на яких посилалися сторони, і допит добровільних свідків; б) виїмка документів з будь-якого місця, включаючи і будинок обвинуваченого; в) тортури, які застосовували лише до рабів. Водночас було заборонено отримувати показання від рабів, застосовуючи тортури, з метою отримання показань проти їх господарів [8, с. 29].

Також певну інформацію, яка стосувалася питань збирання доказів, можна прослідкувати і в історичних пам'ятках права Стародавньої Греції (закони Дракона (VII ст. до н.е.)); Німеччини (Салічна правда (V ст.), Бургундська правда (V – VI ст.), Ріпурська (VI–VII ст.), Алеманська (VI–VIII ст.), Баварська (серед. VIII ст.), Саксонська правда (VIII–X ст.)); Франції

(Вестготська правда (кін. V ст.)); Київської Русі (Руська правда (XI ст.)); Польщі (Польська правда (серед. XIII ст.)) та інших держав.

Зародження та формування інституту слідчих дій, а також прийомів, способів і засобів їх проведення на території сучасної України починають свій відлік із часів Київської Русі [9, с. 29]. Слідчі дії, своєю чергою, є способами збирання доказів, тому в цей час зароджується та формується і інститут збирання доказів на території сучасної України.

Стародавньою пам'яткою права Київської Русі є «Руська правда» (XI–XII ст.), що має три редакції: Коротка, Просторова і Скорочена.

Аналіз цього джерела права свідчить про те, що процес кримінального провадження полягав у розгляді справи в суді, який і охоплював процес збирання самими сторонами доказів у справі. Як такої окремої стадії досудового розслідування не було.

Доцільно вказати, що у ст. 66 «Про свідчення» «Руської правди» наявна її перша згадка про докази: «На свідельство холопа не ссылається; но если не будет свободного (человека в качестве свидетеля), то при необходимости (можно) сослаться на боярского тиуна, а на других не ссылається. А при небольшом иске по необходимости (можно) сослаться на закупа» [10, с. 31]. З цих рядків можна зрозуміти, що не всім було дозволено давати показання. Це залежало від класового розмежування мешканців та статусу особи.

Збирати докази можна, зокрема, було такими способами: «гоніння сліду» (пошук злочинця по залишених ним слідах на місці скоєння злочину), «звід» (очна ставка між потерпілим і особами, через руки яких пройшла його втрачена річ) [11, с. 33].

Згодом після розпаду Київської Русі її території відійшли під протекторат інших держав. Тому, в межах нашого дослідження вважатимемо за доцільне розглянути ключові пам'ятки права, що чітко показують розвиток інституту збирання доказів сторонами кримінального провадження, та звертатимемо увагу на їх існування саме на тих територіях розглядуваних періодів, де більша частина українських земель перебувала у складі тих чи інших держав та політико-територіальних утворень. Розгляд таких періодів ми супроводжуватимемо умовним поділом українських земель до кін. XIX ст. на Північно-західні та Північно-східні її території, що входили до тих чи інших держав у ті часи. Історія показує, що розглядувані нами періоди характеризуються постійними змінами в управлінні територіями України, тому такий поділ, наголошуємо, є лише умовним та не відповідає точним географічним розмежуванням. Водночас він допоможе нам уникнути хаотичності в періодах у процесі дослідження об'єкта.

На Північно-західній частині території нашої держави за польсько-литовської доби було прийнято у 1468 році «Судебник Казимира». З 8 по 12-ту статтю цього джерела права було закріплено норми, що визначали способи збирання доказів [12].

Не можемо оминати увагою і Статути Великого князівства Литовського у редакціях 1529, 1566 та 1588 років, що теж відіграли свою чималу роль у становленні сучасного права. Вони є пам'яткою русько-литовського права, українського правового наслідування. Завдяки їх дії і відбулося відокремлення судової влади від адміністративної, кримінального процесу від цивільного. Також було запроваджено попереднє слідство у крими-

нальних справах, що полягало у збиранні доказів для суду. За вказаними статутами функція збирання доказів належала спеціальним посадовим особам [13, с. 23].

У Литовських статутах 1566 року і 1588 року була передбачена норма, що надавала право потерпілому проводити обшук і визначала його порядок: «... хто б хотів у чиємусь домі шляхетському, як у селах, так і у містах, речі крадені застати, тоді, взявши возного і до того людей сторонніх, віри гідних, і при них у тому домі речі крадені шукати має» [14; 15, с. 333–334].

Слід зазначити, що у всіх трьох вищезгаданих статутах була передбачена своєрідна система доказів. Вона, зокрема, включала такі докази: показання свідків, присяга та речові докази («поличне»). Їх ділили на достатні та недостатні. Письмові документи, власне зізнання, впіймання з речовими доказами на місці злочину і показання свідків, – вважалися достатніми. Недостатніми ж доказами були: особа, знайдена у чесної людини в наслідок обшуку у приміщенні, в якому були двері чи вікно; показання одного чи двох свідків; присяга і докази за результатами «гоніння сліду» [16, с. 282].

Укладення Люблінської унії у 1569 році, що передбачала об'єднання Польщі і Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу – Річ Посполиту, на українських землях, які ввійшли після цього об'єднання до складу Польщі, сприяло поширенню польської судової системи. Незважаючи на це, на її території і надалі діяв «Литовський статут» від 1566 року. Проте у 1588 році було прийнято 3-й «Литовський статут», який стає джерелом права в усіх українських землях, що діяв протягом багатьох років [17, с. 271].

Доцільно згадати і за козаків. Попри те, що територія запорізьких козаків знаходилася на Східній частині сучасної України, їх території до певного часу перебували під протекторатом Речі Посполитої. Водночас, вони мали свою судову систему, за якої суд (паланковий та курінний) не був відділений від адміністрації. Часто вищою судовою інстанцією виступав найвищий орган – загальна козацька рада. Судові функції здійснювали представники козацької старшини (кошовий отаман та військовий суддя). Судочинство проводилось в Запорізькій Січі відповідно норм звичаєвого права. Найвагомим принципом козацького правосуддя була рівність усіх козаків перед судом [18, с. 60].

Викладене свідчить, що у часи перебування українських земель під протекторатом Литви і Польщі помітні певні зрушення в розвитку інституту збирання доказів, що характеризується: відокремленням судової влади від адміністрації; поступове відділення кримінального процесу від цивільного; запровадження попереднього слідства у кримінальних справах, що полягало у збиранні доказів для суду спеціальними посадовими особами. Водночас і були певні, як на нашу думку, недоліки. Найпомітнішим із них було надання дозволу потерпілій стороні проводити обшук у підозрілої особи. Хоча ця дія проводилась і під наглядом незалежних людей, все одно це не забезпечувало принцип рівності всіх сторін кримінального провадження, який в той час тільки починав розвиватися у Запорізькій Січі за наявності звичаєвого права.

Згодом на іншій Північно-східній частині території нашої держави у XV столітті відбувається кодифікація законодавства і з 1467 року приймаються різні пам'ятки права, яких дотримується і населення тієї частини України, яка в той час була під гнітом Московського царства, а потім і Російської імперії.

В цей час запроваджується нова форма провадження: розшукова, яка стосувалася лише тяжких злочинів. Вона передбачала затримання підозрюваної особи і застосування до неї тортуру з метою одержання визнання її вини. Також започатковано проведення «поголовного (загального) обшуку» (допит широкого кола людей) [19, с. 116–117]. В подальшому основними видами доказів стають документи, поличне (крадені речі) та показання свідків [19, с. 117].

В середині XVII ст. вводиться освідчування учасників процесу. Також особливого значення надається порядку допиту свідків про обставини справи. Запроваджуються нові способи збору доказової інформації, зокрема проведення загального посилення, який був спрямований на отримання показань свідка [6, с. 21–22].

З метою перевірки показань раніше допитаних осіб передбачалось проведення очної ставки (подібного до одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб). Запроваджувався і такий спосіб перевірки показань як «з очей на очі ставити з багатьма людьми» (подібний сучасному пред'явленню для впізнання). Цей спосіб отримання показань допомагав уникнути неправдивих звинувачень щодо особи [20, с. 111].

Нерідко, у разі збільшення в певній місцевості кількості розбоїв, крадіжок та інших злочинів, посилали особливих обшуків, щоб ті розшукували й затримували розбійників та інших злодіїв. У своїй діяльності вони використовували професійні знання з методів розшуку злочинців [21, с. 59].

З початком XVIII ст. закріплюються нові принципи процесу, який стає письмовим та таємним. Суд збирав та досліджував докази, якими були: показання свідків, власне визнання вини обвинуваченим, письмові докази (купчі міцності, розписки, виписки з торгових, суддівських та інших книг), присяга та висновки судово-медичного експерта, що були новим видом доказів [22].

У 1722 році було запроваджено проведення судово-психіатричної експертизи [21, с. 63], результати якої були теж доказами.

В першій половині XVIII ст. існувала Таємна канцелярія, яка займалася розслідуванням важливих злочинів. Також вона розсилала на місця різні «рекомендації» з розслідування справ про державні злочини, що стосувалися питань, які підлягали з'ясуванню під час допиту злочинця. Часто в ході розслідування злочинів вона проводила обшуки, вїмки, допити, очні ставки (ставити «з очей на очі»), а також вивчала документи (в тому числі і записки), приватні листи тощо. Якщо підозрюваний не визнавав свою провину, то її посадові особи застосовували так звані «слідчі сюрпризи» (неочікуване пред'явлення документів та проведення очних ставок). Окрім цього використовувалися і спеціальні знання із залученням різних обізнаних осіб (аптекарів, монетників тощо) [23, с. 71].

За часів Гетьманщини визначальною пам'яткою права є «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року [24]. Вважається, що вона є першим кодексом українського права. Зважаючи на те, що в той час Гетьманщина уже знаходилась під гнітом Російської імперії, вказану пам'ятку права так і не було прийнято, водночас її норми стимулювали розвиток кримінального процесуального права й інституту слідчих дій в Україні [10, с. 30], як способів збирання доказів.

З аналізу вищевказаної пам'ятки права 1743 року випливає, що суд під час доказового провадження користувався

висновками своєрідних експертів. Ними були досвідчені люди, які мали певний фах (ковалі, мельники, літні жінки-повитухи та ін.). Обов'язок збирати докази було покладено на позивача, судові органи й органи адміністрації. Позивач до пред'явлення позову зобов'язувався оголосити про злочин, провести слідство (зокрема, опитування та обшук за участю представників органів влади). Уповноважені від влади органи оглядали місце злочину, виявляли речові докази, вживали запобіжних заходів щодо злочинця (наприклад, арешт його майна, взяття під варту, порука тощо) [25, с. 29–30].

На цьому донедак науковий етап розвитку інституту збирання доказів завершується та переходить у інший. А вже з середини XIX століття починають зароджуватись такі науки як кримінальний процес та криміналістика, інститут збирання доказів зазнає суттєвих змін.

З прийняттям 20 листопада 1864 року Статуту кримінального судочинства відбуваються суттєві зміни в системі судочинства, зокрема, слідство відділяється від поліції та запроваджується новий підхід до інституту збирання доказів. Прийняття цієї пам'ятки права сприяло розвитку інституту досудового розслідування. Розділ другий цієї пам'ятки права під назвою: «Про попереднє слідство» закріплював норми, що регулювали процедуру слідчих дій, як способів збирання доказів.

У ст. 249 цієї пам'ятки права передбачалося, що досудове розслідування проводилось судовими слідчими за сприяння поліції і під наглядом прокурорів. Починаючи зі ст. 371 та закінчуючи ст. 376, цей правовий акт того часу детально регламентував процедуру збирання та збереження речових доказів. Також у ньому були закріплені норми, що чітко визначали процедури проведення низки слідчих дій: огляду й освідування (ст. 315–356), обшуку та виїмки в будинках (ст. 357–370), допиту обвинуваченого (ст. 398–414), допиту свідка й очної ставки (ст. 441–453) тощо [26, с. 325].

Згідно зі ст. 254 вказаного акту, під час проведення дізнання поліція уповноважена була збирати відомості щодо вчинення злочину шляхом розшуку, розпитування та негласного спостереження, не проводячи ні обшуків, ні виїмок (наразі тимчасовий доступ до речей та документів). Відповідно до ст. 258 цього акту «у тих випадках, коли поліція побачила злочин, що вчиняється або щойно був вчинений, а також коли до прибуття на місце події судового слідчого сліди злочину можуть бути втрачені, поліція замінює судового слідчого у всіх слідчих діях, які потребують негайного проведення: в оглядах, освідуваннях, обшуках і виїмках, але формальних допитів ні обвинувачених, ні свідків поліція не здійснює, лише якщо хтось із них виявився тяжко хворим і є велика вірогідність того, що він помре до прибуття слідчого» [27].

Аналіз викладених норм представленої пам'ятки права свідчить про те, що законодавець обмежив повноваження поліцейських в ході проведення розслідування під час збирання доказів вчинення злочину. Таку форму їх розслідування він назвав дізнанням. Водночас, у судових слідчих були ширші повноваження під час розслідування злочинів, яке вони проводили у формі слідства. Недовіра законодавця до поліцейських того часу, мабуть, полягала в тому, що вони не могли б об'єктивно, всебічно та повно проводити окремі слідчі дії, тому такі повноваження були покладені виключно на судових слідчих.

Працями, що належали до вказаної тематики того часу, зокрема, були: «Найголовніші моменти в історії повального

обшуку» 1871 р. (В. Сокольський), «Замітки з практики поліцейського чиновника з додатком форм поліцейського провадження» 1877 р. (М. В. Касперський), «Настільний поліцейський словник» 1904 р. (Л.А. Добкевич) тощо.

В кінці XIX ст. виникають такі науки як криміналістика та кримінальний процес. Зародження криміналістики пов'язують із Г. Гроссом, який був судовим слідчим та професором університету в Граці (Австрія). Його відомою працею є: «Керівництво для судових слідчих» (1892), у якій були систематизовані прийоми роботи з доказами та сформульовані інші рекомендації, які сприяють розслідуванню злочинів. В 1895 році представлено друге видання цієї книги, а третє у 1898 році – «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики». Після чого цей термін почав застосовуватись у науці.

Щодо науки кримінального процесу, то історія показує, що вона чітко не виділялась, а трактувалась як кримінально-процесуальне право, тобто сукупність правових норм, які регулюють діяльність суду, слідства, прокуратури у їх взаєминах між собою і з громадянами та організаціями [28, с. 33]. Ю. Циганюк зауважила, що наука кримінального процесу виникла як соціальне явище, початок якого важко встановити [29, с. 144]. Так як в науці немає чіткого періоду зародження кримінального процесу як науки, ми, розглянувши історичний етап зародження інституту збирання доказів крізь призму цієї науки, можемо з обережністю сказати, що цим періодом є кінець XIX століття. Це підтверджує два ключових факти: 1. Прийняття пам'ятки права – Статут кримінального судочинства 1864 року, який мав вигляд кодифікованого закону, адже вміщував у собі як розділи, так і глави, що регулювали порядок «попереднього слідства» (досудового розслідування) та судового провадження; 2. Видавництво значної кількості наукових праць, які висвітлювали окремі питання «попереднього слідства» та судового провадження в ті роки.

Таким чином, з кінця XIX ст. і починається післянауковий період становлення інституту збирання доказів.

У 1922 році було створено Союз Радянських Соціалістичних Республік, до якого входили території і сучасної України. За радянський часів інститут збирання доказів теж має певну історію свого розвитку. Так, 23 серпня 1922 року було прийнято Кримінально-процесуальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), який визначав хаотичний перелік способів збирання доказів, які можна назвати слідчими діями. Ними були наступні слідчі дії: обшук і виїмка (ст. 178–191); допит обвинуваченого (ст. 137–144); пред'явлення обвинувачення (ст. 131–136, 145); освідування (ст. 193–196, 198); допит свідка й експерта (ст. 165–177) та огляд (ст. 192, 193, 195–197). Слідчий був уповноважений на власний розсуд обирати проведення слідчих дій залежно від обставин справи, проте у будь-якому випадку він зобов'язувався виконати такі з них: пред'явити обвинувачення обвинуваченому, допитати обвинуваченого та скласти обвинувальний висновок [30, с. 23–59, 22].

Не пройшло так багато часу, як було прийнято 20 липня 1927 року новий Кримінально-процесуальний кодекс УСРР. У ньому були закріплені ті самі способи збирання доказів, які були і у попередніх кримінально-процесуальних актах 1922 та 1923 років. Прийняття цього акту сприяло розширенню прав органів дізнання, передавши їм частину функцій, які раніше належали слідчим органам. Попри те, звузилося право

на захист. На стадії попереднього слідства та дізнання за цим правовим актом не передбачалось участі сторони захисту, як це було раніше. Захисник брав участь у процесі лише під час судового провадження [31, с. 432].

Після прийняття вказаного процесуального акту відбувається активізація радянської української науки в розрізі наук кримінального процесу та криміналістики, які торкалися питань інституту збирання доказів. Одним із науковців, які почали «рухати науку» в цьому напрямку, був М. О. Чельцов-Бєбутов, який активно з 1928 року почав видавати свої праці, одні з яких підручник «Кримінальний процес» 1929 року, «Цивільний позов у кримінальному процесі» 1945 року, «Настільна книга слідчого» 1949 року тощо. Окрім цього, ним було створено курс «Радянський кримінальний процес» (1928).

З розвитком слідчої діяльності почали формуватися наукові теорії, які були описані у докторських та кандидатських дисертаціях. Чого тільки вартує науковий доробок того часу В. О. Коновалової «Тактика допиту свідків у радянських органах розслідування» 1953 року (кандидатська робота).

Викладені кримінально-процесуальні кодекси поступово, хоч і хаотично та без чіткого критерію, проте нормативно закріплювали способи збирання доказів в ті часи, які наразі називаються слідчими (розшуковими) діями.

Згодом 28 грудня 1960 року було прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки (КПК УРСР 1960 року), який у ч. 1 ст. 66 передбачав, що особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд в справах, які перебувають в їх провадженні, вправі: викликати будь-яких осіб як свідків і потерпілих для допиту або як експертів для дачі висновків; вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред'явлення предметів і документів, які можуть встановити необхідні в справі фактичні дані; вимагати проведення ревізій [32]. Частина 2 ст. 65 КПК УРСР 1960 року визначала, що доказами були: показання потерпілого, свідка, обвинуваченого, підозрюваного; речові докази; висновки експерта; протоколи слідчих і судових дій та інші документи [32].

Протягом 1960–1991 років виходять друком праці, які торкаються питань інституту збирання доказів: Л. Ю. Ароцкера «Криміналістичні методи у судовому розгляді кримінальних справ» (1965); О. Н. Колесніченка «Наукові й правові основи розслідування окремих видів злочинів» (1967); В. П. Колмакова «Слідчий огляд» (1969); М. В. Салтєвського «Теоретичні основи встановлення групової належності в судовій експертизі (методичні та правові проблеми)» (1970) тощо.

Надалі до КПК УРСР 1960 року вносились ще багато змін. Водночас, після прийняття Постанови Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 року почався новий етап у формуванні інституту збирання доказів, з початком якого змін стало ще більше. КПК УРСР 1960 року і надалі діє на території незалежної України, але вже як КПК України 1960 року. З цього часу особливо починає розвиватися інститут збирання доказів захисником у кримінальному провадженні.

Остання редакція КПК України 1960 року показує, що слідчими діями, які служили способами збирання доказів, були: огляд, обшук, очна ставка, допит, освідування, виїмка, відтворення обстановки та обставин події, пред'явлення осіб і предметів для впізнання, зняття інформації з каналів зв'язку,

накладення арешту на кореспонденцію, одержання зразків для експертного дослідження, екстумація трупа, призначення і проведення експертизи [32].

Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах» від 16 червня 2011 року [33] сприяло внесенню змін і до КПК України 1960 року. Такі зміни стосувалися міжнародного співробітництва. Також у розділі 9 КПК України від 1960 року було прийнято глави 38 «Міжнародна правова допомога у кримінальних справах» та 39 «Переїзти кримінального переслідування», які детально визначали порядок міжнародного співробітництва уповноважених суб'єктів нашої держави з такими суб'єктами інших держав. Значна увага вказаних змін приділялась саме інституту збирання доказів під час такого співробітництва, адже вони визначали наступне: «фактичні дані, одержані на території іноземної держави, використовуються органом дізнання, слідчим і судом як докази» (абз. 3 ст. 3), «докази можуть бути одержані при виконанні запиту (доручення) про міжнародну правову допомогу...» (абз. 3 ст. 65), «речові докази, одержані в порядку надання міжнародної правової допомоги, зберігаються при запиті (дорученні), за винятком громіздких предметів, які зберігаються в органі...» (абз. 4 ст. 79) [32] тощо.

Доцільно наголосити на тому, що з кінця 1991 до початку 2012 року відбувається активізація наукових досліджень, які спрямовані на розвиток наук криміналістики та кримінального процесу незалежної України та які торкаються питань розвитку і удосконалення інституту збирання доказів. Зокрема, вченими, які зробили суттєвий вклад в науку, що стосуються питань збирання доказів є: Л. А. Аркуша, В. К. Весельський, В. І. Галаган, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. П. Корж, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, М. А. Погорєцький, С. М. Стахівський, В. Я. Тацій, В. М. Тертишник, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько.

З проголошенням України незалежною державою гостро постало питання оновлення національного законодавства. У зв'язку з цим науковці неодноразово наголошували, що КПК України 1960 року не відповідав вимогам часу. Тому потрібно підготувати та ухвалити новий правовий акт з метою увідповіднення його вимогам сьогодення, враховуючи законодавство Європейського Союзу та міжнародні норми у справах захисту прав людини [34, с. 560].

Так, 13 квітня 2012 року було прийнято чинний КПК України. Цей нормативно-правовий акт визначає окрему главу 4 «Докази і доказування», де у ст. 84 було закріплено, що «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» [35]. Частина 2 статті 84 цього Кодексу визначає, що «процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів» [35].

Щодо розуміння дефініції «доказів», то законодавець у КПК України 2012 року трішки удосконалив формулювання, адже у КПК України 1960 року було зазначено, що: «доказами є фактичні дані, на підставі яких встановлюють наявність або

відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи» [32]. Нове формулювання було узагальнено таким чином: «встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню». Законодавці уникнули формулювання «для правильного вирішення справи», адже як у КПК України 1960 року, так і у КПК України 2012 року не визначено критеріїв, які визначають таку правильність.

Окрім цього, новинкою КПК України 2012 року стало закріплення у його ч. 2 ст. 8 «Верховенство права» наступного положення: «Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини», а у ч. 5 ст. 9 «Законність» передбачили, що «кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [35]. Ці норми свідчать про те, що під час кримінального провадження уповноважені особи зобов'язані дотримуватися засад кримінального провадження, в тому числі і під час збирання ними доказів в ході досудового розслідування. З цього приводу слушно зауважили Ю. М. Черноус та В. В. Гвоздук: «... під час проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні неухильним має бути дотримання кримінального процесуального законодавства України й урахування практики Європейського суду з прав людини ..., що стосується постановлених рішень як проти України, так і проти інших держав» [36, с. 99].

Викладене свідчить про те, що кримінальне процесуальне законодавство України з квітня 2012 року почало розвиватись в напрямку міжнародних та європейських стандартів.

Як уже було сказано, що збирання доказів відбувається способами, які визначені у кримінальному процесуальному законодавстві України. Тому доцільно зазначити, що у ст. 93 КПК України 2012 року закріплено їх перелік, як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту, який не є обмеженим. Якщо для сторони захисту основним способом збирання доказів є витребування та отримання від певних органів і юридичних осіб, а також службових та фізичних осіб фактичних даних, то для сторони обвинувачення таким способом є проведення слідчих (розшукових) дій, перелік яких чітко передбачений у главі 20 КПК України 2012 року. Водночас новинкою цього правового акту було запроваджено і проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що передбачені у главі 21 КПК України 2012 року.

Реалізація вказаних способів під час досудового розслідування супроводжується і засобами криміналістичної тактики, якими є тактичний прийом, криміналістична рекомендація, тактична комбінація, тактична операція. Також, окремо виділяють і тактику слідчих (розшукових) дій, що включає в себе весь комплекс означених засобів [3, с. 376–377].

З цього часу відбувається удосконалення інституту збирання доказів у відповідності до міжнародних та європейських стандартів. Одними із фундаментальних робіт цього часу можна назвати наступні: «Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру» (2013, Ю. М. Черноус), «Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій у криміналістиці» (2013, В. М. Шевчук); «Реалізація рішень Європейського суду з прав

людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України» (2014, В. Г. Уваров), «Теоретичні основи кримінального процесуального доказування» (2018, В. В. Вапнярчук), «Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (2019, А. В. Шевчишен), «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» (2020, Г. Р. Крет) тощо.

Особлива увага в цей час звертається не лише на збирання доказів в процесі міжнародного співробітництва з іншими країнами, а і на взаємодію з міжнародними та європейськими інституціями, які виявляються як у перейнятті їх практики, зокрема, збирання доказів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, враховуючи практику Європейського суду з прав людини, так і виконанні прохань Міжнародного кримінального суду у збиранні доказів для нього.

Висновки. Таким чином, розгляд генези наукових досліджень проблем збирання доказів сторонами кримінального провадження крізь призму наук криміналістики та кримінального процесу дозволяє нам виділити такі періоди:

I. Донауковий (часи до н.е. – серед. XIX ст.), який включає в себе наступні підперіоди: 1. *Виникнення окремих знань зі збору речей, документів та отримання показань, що слугували доказами вчинення протиправних дій в окремих країнах світу (часи до н.е. – кін. XIII ст.)*. Його можна розподілити за країнами виникнення окремих знань з інституту збирання доказів на два етапи: 1) Стародавні країни (Вавилонія, Стародавня Індія, Стародавній Рим, Стародавня Греція тощо) (часи до н.е. – V ст.); 2) країни Європи (Німеччина, Франція, Польща, Київська Русь тощо) – (V ст. н.е. – кін. XIII ст.); 2. *Становлення інституту збирання доказів на територіях України, що знаходились під протекторатом інших держав та державно-політичних утворень (поч. XIV до серед. XIX ст.)*. Цей підперіод умовно можна розподілити за частинами території України, яка в той час знаходилась під протекторатом інших держав та державно-політичних утворень: 1) Північно-західна частина території України (Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Польща тощо) – (поч. XIV – серед. XIX ст.); 2) Північно-східна частина території України (під гнітом Московської держави та Російської імперії).

II. Післянауковий (кін. XIX ст. – до т.ч.): 1. Становлення інституту збирання доказів, що наближений до сучасної класичної форми (кін. XIX ст. – кін. 1922 р.); 2. Становлення та розвиток інституту збирання доказів за радянської доби (кін. 1922 р. – кін. 1960 р.); 3. Розвиток інституту збирання доказів за нового часу радянської доби (кін. 1960 р. – кін. 1991 р.); 4. Розвиток інституту збирання доказів та його увідповіднення новому законодавству за часів незалежної України (кін. 1991 р. – поч. 2012 р.); 5. Удосконалення інституту збирання доказів відповідно до міжнародних та європейських стандартів (поч. 2012 р. – по т.ч.).

Література:

1. Кримінальний процес: мультимедійний навч. посіб. / О. Ю. Хабло, Я. Ю. Конюшенко, І. В. Чурикова. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2016. [сайт]. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection1_1.html.
2. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Пр; 2013. 824 с.

3. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського // 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. 752 с.
4. Черноус Ю. М. Криміналістика: напрями розвитку та вдосконалення. Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. С. 188–190.
5. Батюк О. В. Історичний аспект розвитку криміналістичної тактики. *Часопис Київського університету права*. Вип. № 1. 2009. С. 244–249.
6. Сас В. А. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 219 с.
7. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник / за заг. ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 1998. 376 с.
8. Гвоздюк В. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... доктора філософії: 081 – Право. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 294 с.
9. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
10. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. 415 с.
11. Судебник Казимира (1468 г.) / под ред. А. Тила ; подготовка к печати, введ. и пояснение д-ра ист. наук Ю. Юрчиниса. Вильнюс : Минтис, 1967. С. 26–32. [сайт]. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/sudebnik_kazimira_1468_god.pdf.
12. Суд і судочинство на українських землях у XIV–XVI ст. / за заг. ред. П. Музиченка. Одеса : Астропринт, 2000. 136 с.
13. Другий (Волинський) Статут Великого Князівства Литовського 1566 року. Изборник [сайт]. URL: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>.
14. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / С. В. Ківалов (ред.). Одеса : Юридична література, 2002. Т. 3; Кн. 1. 666 с.
15. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Львів : Вид. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 904 с.
16. Усенко І., Чехович В. Литовські статути. Укра-їнське державотворення: невitreбуваний по-тенціал: Ред. О. М. Мироненка, Київ: Либідь, 1997. 559 с.
17. Малярченко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика : дис. ... докт. юрид. наук. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2004. 459 с.
18. Сас В. А. Історія виникнення криміналістичної тактики як етап у її розвитку. *Вісник ЛІВС при НАВС України*. Львів, 2000. № 2. С. 114–121.
19. Кузьмичев В. С. Теория и практика следственной деятельности: монография. Киев : НВТ «Правник», 1997. 246 с.
20. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX – на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження) : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 564 с.
21. Процесуальне право. Електронна бібліотека освітньої літератури. [сайт]. URL: <http://lua.pp.ua/2/226390.html>.
22. Мирошниченко Ю. М. Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз: монографія. Харків, 2019. 228 с.
23. Права, за якими судиться малоросійський народ / відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков; ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков, І. Б. Усенко та ін. НАН України. Ін-т держ. і права ім В. М. Корещького; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1997. 548 с.
24. Саліхова І. Ю. Подія кримінального правопорушення як обставина, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2016. 167 с.
25. Крушинський А.С. Подання доказів у кримінальних справах за Статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3 (39). С. 320–328.
26. Статут кримінального судочинства 1864 р. Історія України: державно-правовий контекст : курси за тематикою «Право». Нац. ун-т «Острозька академія». [сайт]. URL: <https://moodle.oa.edu.ua/mod/resource/view.php?id=555>.
27. Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. Вип. № 1. С. 31–37
28. Циганюк Ю. В. Системність науки кримінального процесу України. *Jurnalul Juridic național: Teorie și Practică*. 2020. № 1. С. 143–146.
29. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР: утв. Всеукр. центр. исп. комитетом 12 сент. 1922 г. Харьков УССР, 1922. 60 с.
30. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол. вид.: Тацій В. Я. та ін. ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України. 846 с.
31. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР (України) : Закон УРСР від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>.
32. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах : Закон України від 16 черв. 2011 р. № 3529-VI. [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3529-17/ed20110616#Text>.
33. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. Вип. 850. С. 553–562.
34. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
35. Черноус Ю. М., Гвоздюк В. В. Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (19). С. 95–101.

Dulskyi O. The genesis of the problems of gathering evidence by parties to criminal proceedings: criminal procedural and forensic aspects

Summary. The scientific article is devoted to the genesis of scientific studies of the problems of gathering evidence by parties to criminal proceedings. The relevance of the chosen topic is indisputable, because the objectivity of the study of any object is supported by its history of origin, formation and development. The study shows the origin of the institution of evidence collection even before the time of our era, when its understanding was simple enough to be considered full-fledged, which corresponds to the modern one. Over time, with the emergence of new states, this institution expands, acquires new forms and properties. After the recognition of Ukraine's independence, this institute is rapidly developing and improving

The purpose of the article is to carry out a comprehensive study of the historical aspect of the institution of evidence

collection (historical origins and key development milestones) by parties to criminal proceedings through the prism of the sciences of criminology and the criminal process.

In the course of the study, both scientific works on the chosen subject and many legal monuments were analyzed, depending on the period of the emergence and development of the institute of evidence collection.

According to the results of the research, the following periods of origin and development of the selected object of research were established: I. Pre-scientific (1) the emergence of separate knowledge of collecting things, documents and obtaining testimony that served as evidence of the commission of wrongdoing in certain countries of the world (times B.C. – end of the 13th century), 2) formation of the institute of evidence collection in the territories of Ukraine that were under the protectorate of other states

and state-political entities (beginning 14th – middle of the 19th century.); II. Post-scientific (1) formation of the evidence collection institute, which is close to the modern classical form (end of the 19th century – end of 1922), 2) formation and development of the evidence collection institute during the Soviet times (end of 1922 – end of 1960), 3) development of the institution of evidence collection during the new era of the Soviet times (end of 1960 – end of 1991), 4) development of the institution of evidence collection and its compliance with new legislation during the time of independent Ukraine (end of 1991 – beginning of 2012), 5) improvement of the institute of evidence collection in accordance with international and European standards (beginning of 2012 – nowadays).

Key words: interrogation, investigative actions, history, crime, legal monument.